

Η βορειοανατολική ακρόπολη
του Κάστρου των Ιωαννίνων
όπως την αποτύπωσε ο φακός
του φωτογράφου Βασίλη
Κουτσαβέλη στη δεκαετία του
'30. Φωτογραφία από το
αρχείο της οικογένειας Βασίλη
Κουτσαβέλη.

Δεξιά, ο Αλή πασάς σε
έγχρωμη λιθογραφία του 1819
από τον L. Dupré.

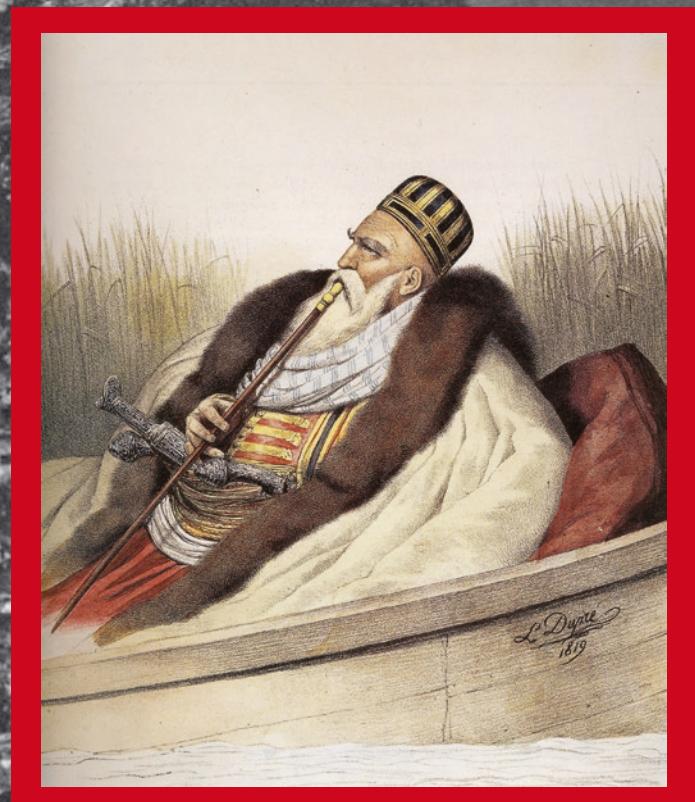
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ

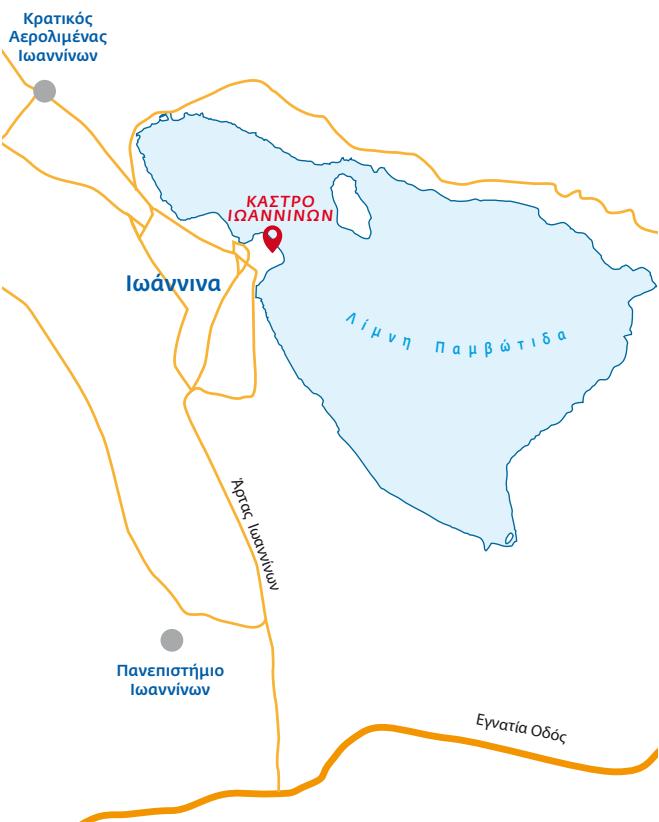
ΗΠΕΙΡΟΣ

ΚΑΣΤΡΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΒΑΡΒΑΡΑ Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Δρ Αρχαιολόγος

Πάνω: Χάρτης που απεικονίζει τη θέση του Κάστρου.

1, 2 Αεροφωτογραφίες του Κάστρου των Ιωαννίνων.

3 Κάστρο Ιωαννίνων. Μερική άποψη πύργου της αρχαίας οχύρωσης.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το Κάστρο Ιωαννίνων με τη διαχρονική ιστορία του αποτελεί ένα εμβληματικό μνημείο της ομώνυμης πόλης. Είναι κτισμένο σε μια μικρή χερσόνησο που προβάλλει στη λίμνη Παμβώτιδα (εικ. 1, 2) και περιέβαλλε τον οικιστικό πυρήνα της πόλης. Το Κάστρο¹ διατηρείται σε σχετικά καλή κατάσταση. Η χάραξή του ακολουθεί σχήμα ακανόνιστου τραπεζίου. Ο οχυρωματικός περίβολος, προσαρμοσμένος στις υψημετρικές καμπύλες του εδάφους, έχει ύψος που κυμαίνεται σήμερα από τα 8,85 μ. έως και τα 13,69 μ. Στο εσωτερικό του διαμορφώνονται δύο οχυρές ακροπόλεις: η βορειοανατολική, όπου σήμερα δεσπόζει το τζαμί του Ασλάν πασά, και η νοτιοανατολική, που είναι περισσότερο γνωστή ως Ιτς Καλέ.

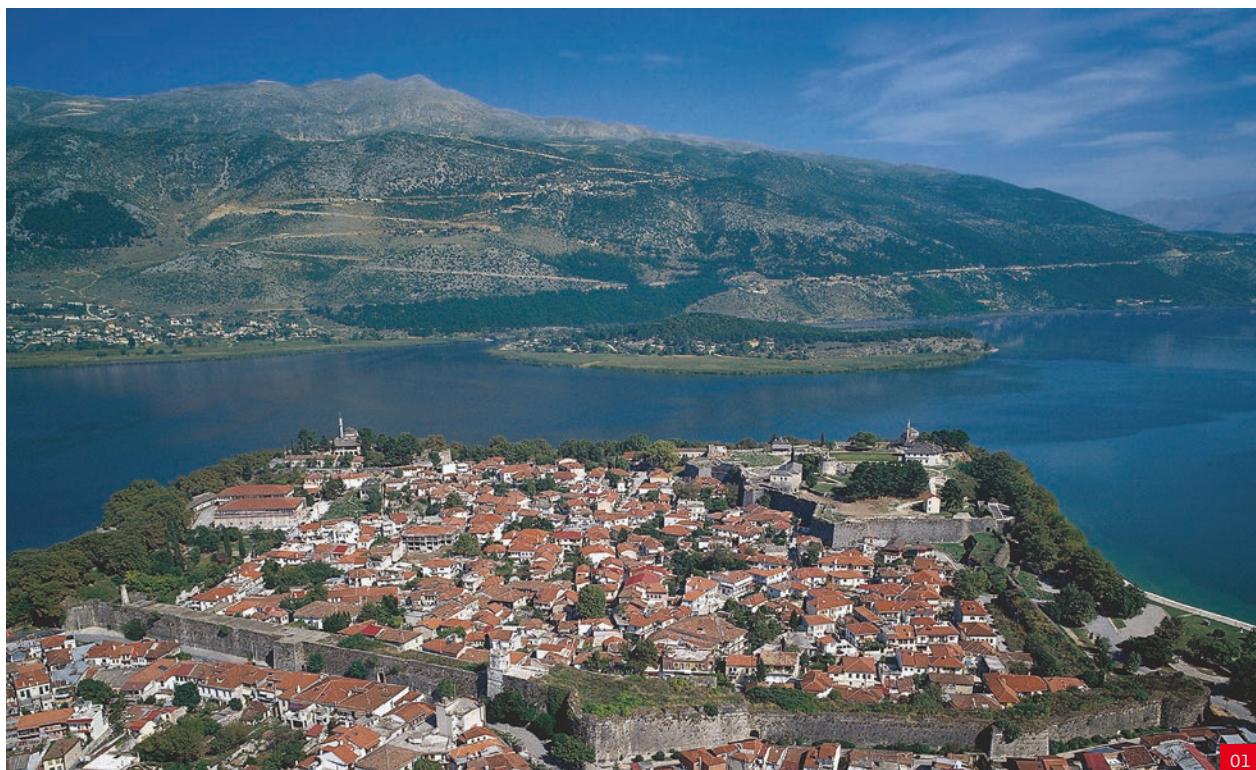
Γάννενα πρώτα στ' άρματα / στα γρόσια και στα γράμματα. Με το δίστιχο αυτό η λαϊκή μούσα τραγούδησε την πόλη των Ιωαννίνων, παραπέμποντας συνειρμικά στη νεότερη ιστορία της και συγκεκριμένα στην εποχή του διαβότου Αλή πασά, όταν η πόλη γνώρισε ιδιαίτερη οικονομική και πνευματική ανάπτυξη. Ωστόσο, τα Ιωάννινα είναι γνωστά ήδη από τη Βυζαντινή περίοδο, ενώ τα πορίσματα των πρόσφατων ανασκαφών ανάγουν την ίδρυση και τις απαρχές της πόλης στην αρχαιότητα.

Αν και τα στοιχεία που διαθέτουμε μέχρι σήμερα είναι λιγοστά, αναμφίβολα ο πρώτος οικιστικός πυρήνας της πόλης εντοπίζεται στην περιοχή του Κάστρου, κτισμένου στη μικρή βραχώδη χερσόνησο που εισχωρεί στη λίμνη και ενωνόταν με την υπόλοιπη ξηρά με μια στενή λωρίδα γης (εικ. 2). Σε παλαιότερες εποχές η λωρίδα αυτή κατακλυζόταν από τα νερά της λίμνης, δυσκολεύοντας μεν την πρόσβαση στον οικισμό, παρέχοντας όμως ταυτόχρονα ασφάλεια στους κατοίκους του.

Η αρχαία οχύρωση

Οικοδομικά λείψανα και τυχαία ευρήματα που βρέθηκαν στο Κάστρο πιστοποιούν την ύπαρχη ενός αρχαίου οικισμού², το όνομα του οποίου δεν είναι για την ώρα γνωστό. Η σημαντική θέση, από άποψη γεωμορφολογίας και στρατηγικής, που κατείχε η αρχαία πόλη στο κέντρο του λεκανοπεδίου, μας οδηγεί στην άποψη ότι θα πρέπει να αναζητηθεί εδώ μια σημαντική πόλη του φύλου των Μολοσών, που δεν αποκλείεται να είναι και η ίδια η πρωτεύουσά τους, η Πασσαρώνα³.

Ανασκαφικές έρευνες που έγιναν στο νοτιοδυτικό σκέλος του Κάστρου⁴, κοντά στην κεντρική πύλη, έφεραν στο φως τμήμα ισχυρού αρχαίου τείχους και πύργου (εικ. 3), κατασκευασμένου με μεγάλους δόμους, τοποθετημένους κατά το ακανόνιστο ισόδομο διάτονο σύστημα, στοιχεία που συνηγορούν στη χρονολόγηση της οχύρωσης στους ύστερους κλασικούς-ελληνιστικούς χρόνους. Η χρονολόγηση αυτή ενισχύεται και από νομίσματα της ίδιας εποχής που βρέθηκαν στις επιχώσεις του τείχους. Πρόκειται αναμφίβολα για ένα εξαιρετικά σημαντικό εύρημα που μεταθέτει την ιστορία της πόλης των Ιωαννίνων πολλούς αιώνες πίσω στην αρχαιότητα, ανατρέποντας τις αποδεκτές απόψεις και τις μέχρι πρόσφατα γνωστές μελέτες⁵.

Αν και τα στοιχεία είναι ακόμη λιγοστά, φαίνεται ότι η αρχαία οχύρωση αναπτυσσόταν κυρίως στο δυτικό, και πιο ευάλωτο, τμήμα της μικρής χερσονήσου. Το ανατολικό τμήμα της ήταν φυσικά προστατευμένο από το έντονο γεωφυσικό του ανάγλυφο που το καθιστούσε δυσπρόσιτο από την πλευρά της λίμνης.

Λόγω της σπουδαιότητας της Θέσης και της προϋπάρχουσας οχύρωσης, μολονότι δεν υπάρχουν στοιχεία, θεωρούμε πολύ πιθανό η πόλη να εξακολούθησε να υπάρχει συρρικνωμένη, ως προς το μέγεθος και τον πληθυσμό της, και κατά την Παλαιοχριστιανική περίοδο. Παλαιότερα είχε διατυπωθεί η άποψη⁶ ότι πρώτος ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός, τον 6ο αιώνα, οχύρωσε τη μικρή χερσόνησο του Κάστρου και εγκατέστησε εδώ τους κατοίκους της Παλαιάς Εύροιας, μιας πόλης που κινδύνευε από βαρβαρικές επιδρομές. Η άποψη αυτή βασίστηκε στο βιβλίο Περί Κτισμάτων του ιστορικού Προκόπιου, ο οποίος,

αναφερόμενος στο οικοδομικό έργο του Ιουστινιανού (527–565), περιγράφει μια τοποθεσία που μοιάζει αρκετά με τη θέση του Κάστρου των Ιωαννίνων.

Η θεωρία αυτή, μολονότι βρήκε παλαιότερα αρκετούς υποστηρικτές, θα πρέπει να πλέον να αμφισβητηθεί⁷, ιδιαίτερα μετά τα πρόσφατα ανασκαφικά ευρήματα. Παράλληλα, θα πρέπει να σημειωθεί ότι αρχαιολογικά δεδομένα της εποχής του Ιουστινιανού δεν έχουν μέχρι σήμερα εντοπιστεί.

Η βυζαντινή οχύρωση

Το όνομα της πόλης και του επισκόπου της Ζαχαρία αναφέρονται σε βυζαντινές πηγές για πρώτη φορά τον 9ο αιώνα. Η ύπαρξη επισκόπου στην πόλη των Ιωαννίνων μάς οδηγεί στο συμπέρασμα ότι αυτή διέθετε αρκετό πληθυσμό και, σύμφωνα με το οικιστικό μοντέλο της εποχής, είχε ισχυρό τείχος που της εξασφάλιζε τις

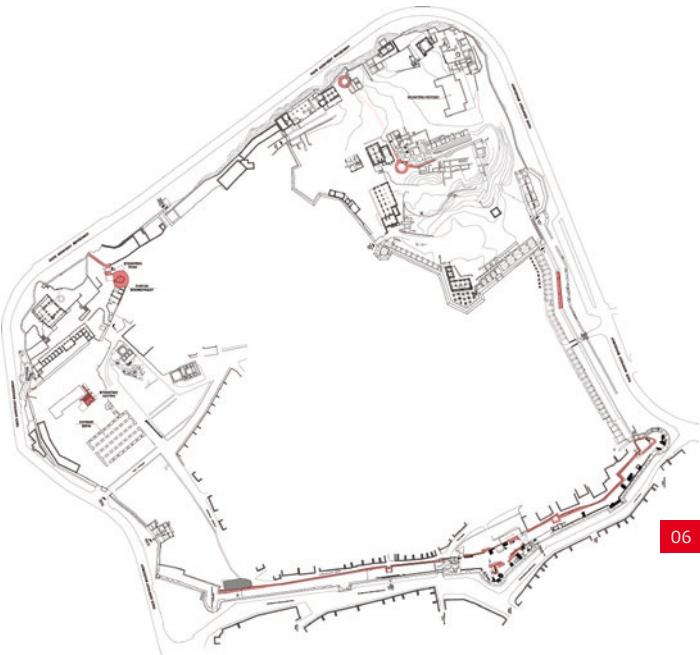
04

προϋποθέσεις επιβίωσης την ταραγμένη εκείνη περίοδο. Πράγματι, πάνω στο αρχαίο τείχος εδράζεται το τείχος της βυζαντινής οχύρωσης, το οποίο ακολουθεί την ίδια πορεία.

Για τη βυζαντινή οχύρωση της πόλης οι παλαιότερες γραπτές μαρτυρίες απαντούν στην Αλεξάδα της Άννας Κομνηνής, στην οποία περιγράφονται τα πολεμικά γεγονότα που έλαβαν χώρα στην πόλη των Ιωαννίνων την άνοιξη του 1082. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες της Άννας Κομνηνής, ο Νορμανδός Βοημούνδος, γιος του Ρομπέρτο Γυισκάρδο, κατέλαβε την πόλη των Ιωαννίνων και, κατά την ολιγόμηνη παραμονή του, επισκεύασε τα τείχη, περιέζωσε την πόλη με μεγάλη τάφρο και, κρίνοντας την υπάρχουσα ακρόπολη ανεπαρκή, ανήγειρε και δεύτερη.

Η έκταση της μεσοβυζαντινής οχύρωσης δεν μας είναι γνωστή και είναι δύσκολο να αναγνωρίσουμε τις επισκευές του Βοημούνδου. Ωστόσο, στη νοτιοανατολική πλευρά του Κάστρου, όπου αναπτύσσεται ένα βραχώδες ύψωμα, σώζονται τα λείψανα τείχους και ένας εντυπωσιακός, κυκλικός σε κάτοψη πύργος, γνωστός ως πύργος του Βοημούνδου (εικ. 5, 6 και τοπογραφικό διάγραμμα στη

- 4 Αργυρό «τραχύ» νόμισμα του «δεσπότη» της Ηπείρου Μιχαήλ Β' Κομνηνού Δούκα, γιου του Μιχαήλ Α'. Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο.
- 5 Ο Πύργος του Βοημούνδου.
- 6 Τοπογραφικό διάγραμμα του Κάστρου των Ιωαννίνων (με κόκκινο χρώμα η βυζαντινή οχύρωση).
- 7 Στοά, βόρεια της Κεντρικής Πύλης του Κάστρου. Διακρίνεται τοιχοποιία της βυζαντινής φάσης της οχύρωσης.

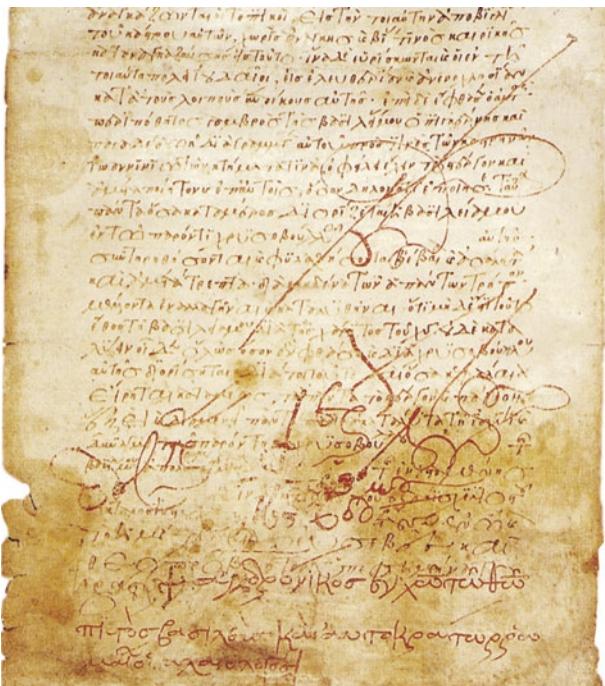
σελίδα 132). Ο πύργος αυτός, κατά την άποψη πολλών ερευνητών, ανήκε αρχικά στην οχύρωση του Νορμανδού ηγεμόνα, όπως και ένας δεύτερος που βρέθηκε σε σχετικά μικρή απόσταση βορειοανατολικά. Οι δύο πύργοι συγκροτούσαν μια τετράπλευρη σε σχήμα οχύρωση, συνολικού εμβαδού 11 στρεμμάτων. Πρόκειται πιθανότατα για την «ερυμνοτάτη ακρόπολη» που έκτισε ο Νορμανδός Βοημούνδος και η οποία ήταν πιο επιβλητική από ό,τι είναι σήμερα⁸.

Αν δεχθούμε την άποψη ότι τα λείψανα της οχύρωσης στο νοτιοανατολικό βραχώδες έξαρμα ανήκουν στην ακρόπολη του Βοημούνδου, τότε στη βορειοανατολική βραχώδη προεξοχή —όπου σήμερα υψώνεται το τζαμί του Ασλάν πασά — θα πρέπει να τοποθετηθεί η αρχική ακρόπολη της μεσοβυζαντινής οχύρωσης των Ιωαννίνων, που επίσης αναφέρεται στην Αλεξιάδα της Άννας Κομνηνής.

Στις αρχές του 13ου αιώνα τα Γιάννενα βρίσκονται στη δικαιοδοσία των Κομνηνοδουκάδων ηγεμόνων του Κράτους της Ηπείρου, πιο γνωστού ως Δεσποτάτου της Ηπείρου, από τον τίτλο του «δεσπότη», δηλαδή του ηγεμόνα, που έφεραν οι περισσότεροι Βυζαντινοί άρχοντες. Στο «Σημείωμα περί οικίσεως τόπου» των αρχών του 13ου αιώνα, ο Μιχαήλ Α' Κομνηνός Δούκας, πρώτος ηγεμόνας του Δεσποτάτου της Ηπείρου (1205–1215), αναφέρεται «ως τεκτηνάμενος το των Ιωαννίνων πολίδιον και εις μόρφωσιν κάστρου αυτό ανεγείρας» (εικ. 4). Σύμφωνα με τις πληροφορίες αυτές παλαιότεροι ερευνητές, μη έχοντας βέβαια στη διάθεσή τους τα πρόσφατα ευρήματα, απέδωσαν την οχύρωση των Ιωαννίνων στον Μιχαήλ Α' Κομνηνοδούκα⁹. Ο ίδιος, σύμφωνα πάντα με ιστορικές πηγές, εγκατέστησε εδώ αρκετούς πρόσφυγες από την Κωνσταντινούπολη, όπως τις οικογένειες των Φιλανθρωπινών και των Στρατηγόπουλων, περισσότερο γνωστές σε εμάς από τις ομώνυμες μονές που ανεγέρθηκαν με δική τους φροντίδα στο Νησί της λίμνης Παμβώτιδας.

Από τη βυζαντινή οχύρωση των Ιωαννίνων, με τη μορφή που ενδεχομένως της έδωσαν οι ριζικές εργασίες του 13ου αλλά και οι προσθήκες ή βελτιώσεις του 14ου αιώνα, στο σημερινό Κάστρο διατηρείται ένα μεγάλο μέρος, λιγότερο ή περισσότερο αναγνωρίσιμο. Η οχύρωση του 13ου–14ου αιώνα χωρίς αμφιβολία ακολουθούσε τη μορφολογία του εδάφους, όπως και οι προγενέστερες φάσεις της. Αποτελείτο από έναν ισχυρό περίβολο —ο οποίος προϋπήρχε ήδη από τη Μεσοβυζαντινή περίοδο—, τμήματα του οποίου εντοπίζονται σε αρκετά σημεία του σημερινού Κάστρου, σχηματίζοντας την εσωτερική παρειά του. Η αρχικά εξωτερική πλευρά του¹⁰ είναι σήμερα εμφανής στο τμήμα των στοών που διαμορφώνονται στο πάχος του τείχους της Ύστερης Οθωμανικής περιόδου (εικ. 7).

Στα ευπρόσβλητα πεδινά τμήματα η βυζαντινή οχύρωση των Ιωαννίνων ενισχύόταν με πύργους διαφόρων τύπων, αρκετοί από τους οποίους σώζονται μέχρι σήμερα, ενώ άλλοι ήρθαν στο φως κατά τις πρόσφατες ανασκαφικές έρευνες. Ένυδρη τάφρος, που αναφέρεται στο Χρονικό του Μορέως¹¹, περιέβαλλε το τείχος από τη δυτική πλευρά και η είσοδος σε αυτό γινόταν με θύρα που είχε τη μορφή

08

- 8 Το χρυσόβουλλο του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Β' Παλαιολόγου, 1319. Εθνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- 9 Λεπτομέρεια εικόνας με την παράσταση της Ψηλάφησης του Θωμά. Μονή Μεγάλου Μετεώρου, πριν από το 1384. Πίσω από τον Θωμά απεικονίζεται η δωρήτρια Μαρία Αγγελίνα Δούκαινα Παλαιολογίνα, σύζυγος του Θωμά Πρελιούμποβιτς, ηγεμόνα των Ιωαννίνων.
- 10 Νησί Ιωαννίνων. Η Μονή Στρατηγού ούλου (13ος αι.).

γέφυρας. Η τάφρος απέκοπε το Κάστρο από την υπόλοιπη Εηρά, δίνοντάς του τη μορφή νησίδας. Ιδιαίτερα όταν, λόγω των συχνών βροχοπτώσεων, η στάθμη των νερών της λίμνης ανέβαινε και κατέκλυζε τις παραλίμνιες περιοχές και συνοικίες, το Κάστρο γινόταν απόρθητο¹².

Οι ακροπόλεις

Τα δύο βραχώδη εξάρματα, τα οποία υπάρχουν στο εσωτερικό της οχύρωσης και ορίζονται ανατολικά από κρημνώδες πρανές, όπως έχουμε προαναφέρει, είχαν ήδη από τη Μεσοβυζαντινή εποχή διαμορφωθεί σε ισάριθμες ακροπόλεις. Σε παλαιότερες εποχές τα υψώματα αυτά ήταν περισσότερο ευδιάκριτα και επιβλητικά απ' ό,τι σήμερα που περιβάλλονται από κτίρια, ενώ οι διάφορες επιχωματώσεις έχουν διαμορφωθεί ομαλότερες προσβάσεις.

Το βορειοανατολικό ύψωμα καταλαμβάνει μια έκταση μόλις 6 στρεμμάτων και έχει υψόμετρο 23 μ. από την επιφάνεια της λίμνης του Μεγάλου Οζερού, όνομα με το οποίο η λίμνη μνημονεύεται στις βυζαντινές πηγές. Πηγές του 14ου αιώνα, όπως το Χρονικό των Ιωαννίνων, αναφέρουν τον Επάνω Γουλά, τόπο διαμονής των τοπικών ηγεμόνων. Η αμυντική αυτονομία της ακρόπολης εξασφάλιζε στους ηγεμόνες και διοικητές της πόλης—κάστρου προστασία όχι μόνο από τους εξωτερικούς εχθρούς αλλά και από ενδεχόμενη εσωτερική κοινωνική αναταραχή.

Στις κλιτύς του λόφου της νοτιοανατολικής ακρόπολης του Κάστρου (εικ. 11), όπου υπήρχε μεγαλύτερη έκταση και ομαλότερες προσβάσεις, πιστεύεται ότι τον 13ο αιώνα ήταν κτισμένα τα σπίτια των Γιαννιών αρχόντων. Στο χώρο όπου υψώνεται σήμερα το Φετιχιέ τζαμί βρισκόταν πιθανότατα ο μητροπολιτικός ναός του αρχαγγέλου Μιχαήλ και ο ναός του Παντοκράτορα.

Στις αρχές του 14ου αιώνα οι καστρινοί Γιαννιώτες καταφέρνουν να αποδεσμευτούν από τις τύχες του Δεσποτάτου της Ηπείρου και την κηδεμονία της Άρτας. Ένα χρόνο αργότερα παραδίδουν την πόλη τους στον Βυζαντινό αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β' Παλαιολόγο και διεκδικούν μια σειρά προνομίων που κατοχυρώνονται με δύο χρυσόβουλλα του αυτοκράτορα, τα οποία χρονολογούνται στα 1319 και 1321 (εικ. 8). Τα προνόμια αυτά αφορούσαν όλους τους κατοίκους της πόλης, άρχοντες και «κοινόν», όπως ονομάζεται χαρακτηριστικά ο απλός λαός στο Χρονικό των Τόκκων, μια έμμετρη αφήγηση του 14ου αι. Οι Γιαννιώτες ήταν απαλλαγμένοι από το κομμέρκιον¹³—φόρο που επιβαλλόταν γενικότερα στο εμπόριο—, από το μιτάτον—δικαίωμα του διοικητή να αγοράζει με ευνοϊκούς όρους προϊόντα για το στρατό—, την αποβίγλιση και το βιγλάτικο, το λιμναίον πάκτον, το μελισσορενόμιον και το οψώνιον της λίμνης. Αντίθετα όφειλαν να προσφέρουν εργασία για την «επιμέλειαν και περιποίησιν και ανάκτισιν» του δικού τους κάστρου.

Τον 13ο και 14ο αιώνα, μολονότι βρίσκεται στην ηπειρωτική ενδοχώρα και μακριά από λιμάνια και μεγάλα οικονομικά κέντρα, η πόλη των Ιωαννίνων διέρχεται μια περίοδο ακμής, καθώς διατηρεί επαφές με τη Βενετία, οι οποίες αναφέρονται σε γραπτές πηγές αλλά τεκμηριώνονται

09

10

και από τους «θησαυρούς» ενετικών δουκάτων που βρέθηκαν στην περιοχή¹⁴. Η πόλη εξήγει κτηνοτροφικά προϊόντα και εισήγει υφάσματα και άλλα είδη πολυτελείας. Νομίσματα και «θησαυροί» βυζαντινών νομισμάτων τεκμηριώνουν επίσης την εμπορική δύναμη της πόλης και τις επαφές που διατηρούσε με άλλα σημαντικά εμπορικά κέντρα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Την ίδια εποχή το Νησί της λίμνης Παμβώτιδας γίνεται σπουδαίο μοναστικό κέντρο. Από μέλη των γνωστών βυζαντινών οικογενειών των Φιλανθρωπινών και των Στρατηγόπουλων ιδρύονται στο Νησί οι περιώνυμες μονές (εικ. 10), οι περισσότερες αφιερωμένες στον Άγιο Νικόλαο. Την ίδια περίοδο το Κάστρο χαρακτηρίζεται στις ιστορικές πηγές ως απόρθητο.

Σύμφωνα με το χρυσόβουλλο του 1319 η οχυρωμένη πόλη των Ιωαννίνων υπερείχε ως προς το μέγεθος σε σχέση με άλλες «μεγέθει μεν ... των πολλών διαφέρον· θέσεως δε ευκαίρια και κράτει μάλιστα και ερυμνότητι πολλώ δη πλειόνων διαφέρον», ενώ στο Χρονικό των Τόκκων η πόλη «των Γιαννίνων ἵταν η ομορφότερη και δυνατή εξ ὀλες», η «σώτειρα κιβωτός» που «μεμέστωται οικητόρων». Οι πηγές αναφέρουν επίσης ότι στο Κάστρο των Ιωαννίνων υπήρχαν 21 ναοί και 7 μοναστήρια, από τα οποία σήμερα δυστυχώς σώζονται μόνο τα οικοδομικά λείψανα ενός βυζαντινού λουτρού.

Στα μέσα του 14ου αι. οι καστρινοί Γιαννιώτες παραδίδουν την πόλη τους στους Σέρβους, τη νέα κυρίαρχη δύναμη στη Βαλκανική, και καταφέρνουν να διατηρήσουν όλα τα προνόμια που τους είχαν παραχωρηθεί από τον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Παλαιολόγο. Οι Σέρβοι στέλνουν ως διοικητή στα Γιάννενα τον Θωμά Πρελιούμποβιτς, μια αμφιλεγόμενη, κατά τις πηγές, προσωπικότητα, που κατάφερε να διατηρήσει το Κάστρο των Ιωαννίνων και την ευρύτερη περιοχή μακριά από τις επεκτατικές βλέψεις των Αλβανών, οι οποίοι την ίδια εποχή κατέχαν την Άρτα. Ο Θωμάς Πρελιούμποβιτς, γνωστός ως Αλβανιτοκτόνος, αλλά κυρίως η σύζυγός του Αγγελίνα Παλαιολογίνα, διαδραμάτισαν στην Ήπειρο¹⁵ σημαντικό ρόλο που δεν περιορίστηκε στα πολιτικά δρώμενα της περιόδου (εικ. 9).

Το 1430 η πόλη των Ιωαννίνων παραδίνεται, μετά από συμφωνία, στους Οθωμανούς, οι οποίοι είχαν ήδη καταλάβει τη Θεσσαλονίκη και μεγάλο μέρος της Μακεδονίας και της Θράκης. Με τον Ορισμό του Σινάν πασά —που πήρε το όνομά του από τον Σινάν πασά, στρατηγό του σουλτάνου Μουράτ—, οι Γιαννιώτες καταφέρνουν να διατηρήσουν τα προνόμια που τους είχαν αιώνες πριν εκχωρηθεί από τον Βυζαντινό αυτοκράτορα και τον Σέρβο κράλη. Μεταξύ των άλλων, στον Ορισμό του Σινάν αναφέρεται ότι οι Οθωμανοί δεν είχαν το δικαίωμα ούτε μασγίδι, δηλαδή μικρό τζαμί, να κτίσουν μέσα στο Κάστρο.

Η κατάσταση αυτή διατηρήθηκε έως και το 1611. Τότε, μετά το επαναστατικό κίνημα του Διονυσίου Φιλοσόφου ή Σκυλοσόφου, επισκόπου Τρίκκης και Σταγών, οι Οθωμανοί εκδίωξαν όλους τους χριστιανούς κατοίκους από το Κάστρο. Πολλοί από αυτούς εγκαταστάθηκαν σε συνοικίες έξω από την πόλη, ενώ άλλοι κατέφυγαν σε πόλεις της Δυτικής Ευρώπης, εγκανιάζοντας παροικίες που θα γίνουν περισσότερο γνωστές τους επόμενους αιώνες.

11 Η Νοτιοανατολική
Ακρόπολη (Ιτς Καλέ).

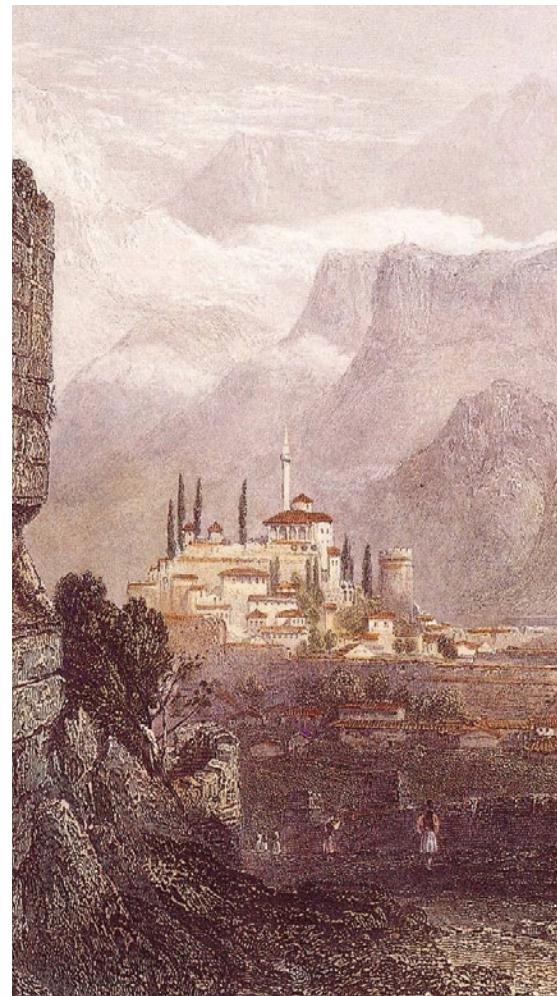

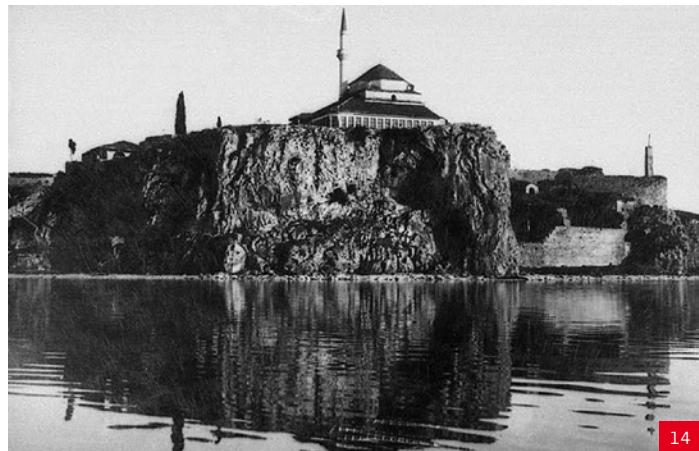
12

- 12 Άποψη του Κάστρου από το Νησί. Διακρίνονται οι δύο ακροπόλεις. Χαλκογραφία από το βιβλίο του Th.S. Hughes, *Travels in Sicily, Greece and Albania*, London 1820.
- 13 Ο Αλή Πασάς των Ιωαννίνων, κατά τη διάρκεια κυνηγίου στη λίμνη του Βουθρωτού, τον Μάρτιο του 1819. Έργο του Louis Dupré.
- 14 Η Βορειοανατολική Ακρόπολη και το Τζαμί του Ασλάν Πασά. Φωτογραφία αρχείου, αρχές 20ού αι.
- 15 Χαλκογραφία του Κάστρου των Ιωαννίνων. Σχέδιο του W. Leitch και χάραξη του J. Cousen. Βασίστηκε στο έργο του T. Allom που δημιουργήθηκε το 1843. Διακρίνονται οι δύο ακροπόλεις του Κάστρου, το Σεράι του Αλή Πασά και τα τζαμιά.

13

Στο εξής το Κάστρο θα κατοικούσαν μόνο Μουσουλμάνοι και Εβραίοι. Κτίστηκαν τζαμιά και χαμάμ, ενώ οι εικλησίες και τα βυζαντινά μοναστήρια με την πάροδο του χρόνου εξαφανίστηκαν.

Το Κάστρο κατά την Οθωμανική περίοδο

Η σημερινή μορφή του Κάστρου των Ιωαννίνων είναι αποτέλεσμα των εκτεταμένων εργασιών ανακαίνισης των τειχών που έγιναν στις αρχές του 19ου αιώνα από τον Αλή πασά¹⁶. Πρόκειται για εργασίες που ολοκληρώθηκαν το 1815. Η οθωμανική οχύρωση, η περίμετρος της οποίας συμπίπτει σε γενικές γραμμές με τη χάραξη του βυζαντινού τείχους, διατήρησε και ενσωμάτωσε σε πολλά σημεία τα ιστάμενα βυζαντινά τείχη¹⁷.

Στη δυτική και περισσότερο ευάλωτη πλευρά κατασκευάστηκε ισχυρό εξωτερικό τείχος (εικ. 16), παράλληλο με το βυζαντινό, ενώ το κενό που προέκυψε ανάμεσά τους γεφυρώθηκε με σειρά επάλληλων καμαροσκέπαστων χώρων, οι οποίοι εξυπηρετούσαν ανάγκες στρατωνισμού¹⁸. Το δυτικό σκέλος της οχύρωσης ενισχύθηκε επίσης με την προσθήκη τριών μεγάλων προμαχώνων, τοποθετημένων ο πρώτος στην περιοχή της Σκάλας (εικ. 17), ο δεύτερος κοντά στην κεντρική πύλη και ο τρίτος στην περιοχή του Μώλου. Στο ανώτερο μέρος των τειχών διαμορφώθηκε επίσης ευρύς περίδρομος, που εξυπηρετούσε τις μετακινήσεις των στρατιωτών και συνεπώς την καλύτερη υπεράσπιση του Κάστρου.

Βόρεια της κεντρικής πύλης έως και τον προμαχώνα του Μώλου, το τείχος ακολουθούσε ευθεία πορεία. Την εσωτερική παρειά του σχηματίζει το βυζαντινό τείχος, το οποίο διατηρείται σε όλο το μήκος με αρκετές επισκευές αλλά και καθ' ύψος οθωμανικές προσθήκες. Στο πάχος της οχύρωσης, διαμορφώνεται επιμήκης καμαροσκέπαστος χώρος, που διαιρείται σε 34 τμήματα με ορθογώνια κάτοψη και διαφορετικές μεταξύ τους διαστάσεις, τα οποία σήμερα επικοινωνούν μεταξύ τους με τοξωτά ανοίγματα¹⁹.

Η νότια πλευρά της οχύρωσης ενισχύθηκε με νέο τείχος κατά την περίοδο του Αλή πασά, εκτός από ένα τμήμα κοντά στον νότιο προμαχώνα του Ιτς Καλέ, όπου διατηρήθηκε μέρος της προϋπάρχουσας βυζαντινής οχύρωσης. Συγκεκριμένα, κατασκευάστηκαν δύο ισχυρές λίθινες παρείς, που δέχθηκαν στο εσωτερικό επιχώσεις, ενώ στο πάνω μέρος τους διαμορφώθηκε ευρύς περίδρομος. Κατά μήκος της εσωτερικής πλευράς του νότιου τείχους και σε επαφή με αυτόν κατασκευάστηκε σειρά 40 μονόχωρων δωματίων²⁰, το μεγαλύτερο μέρος των οποίων ήταν επιχωμένο και ήρθε στο φως κατά τις πρόσφατες εργασίες.

Οι ακροπόλεις

Εσωτερικά του Κάστρου διατηρήθηκαν και κατά την Οθωμανική περίοδο οι δύο ακροπόλεις (εικ. 12, 15), από τις οποίες η βορειοανατολική (εικ. 14) μετατράπηκε σε θρησκευτικό κέντρο, μετά την ανέγερση εκεί του τζαμιού του Ασλάν από τον ομώνυμο διοικητή των Ιωαννίνων, το 1618.

16

Η νοτιοανατολική ακρόπολη, γνωστή ως Ιτς Καλέ (εικ. 31), οχυρώθηκε εκ νέου και επεκτάθηκε, προκειμένου να προστατεύσει το συγκρότημα του Σεραγιού του Αλή πασά, έδρα της διοίκησης του Πασαλικιού των Ιωαννίνων.

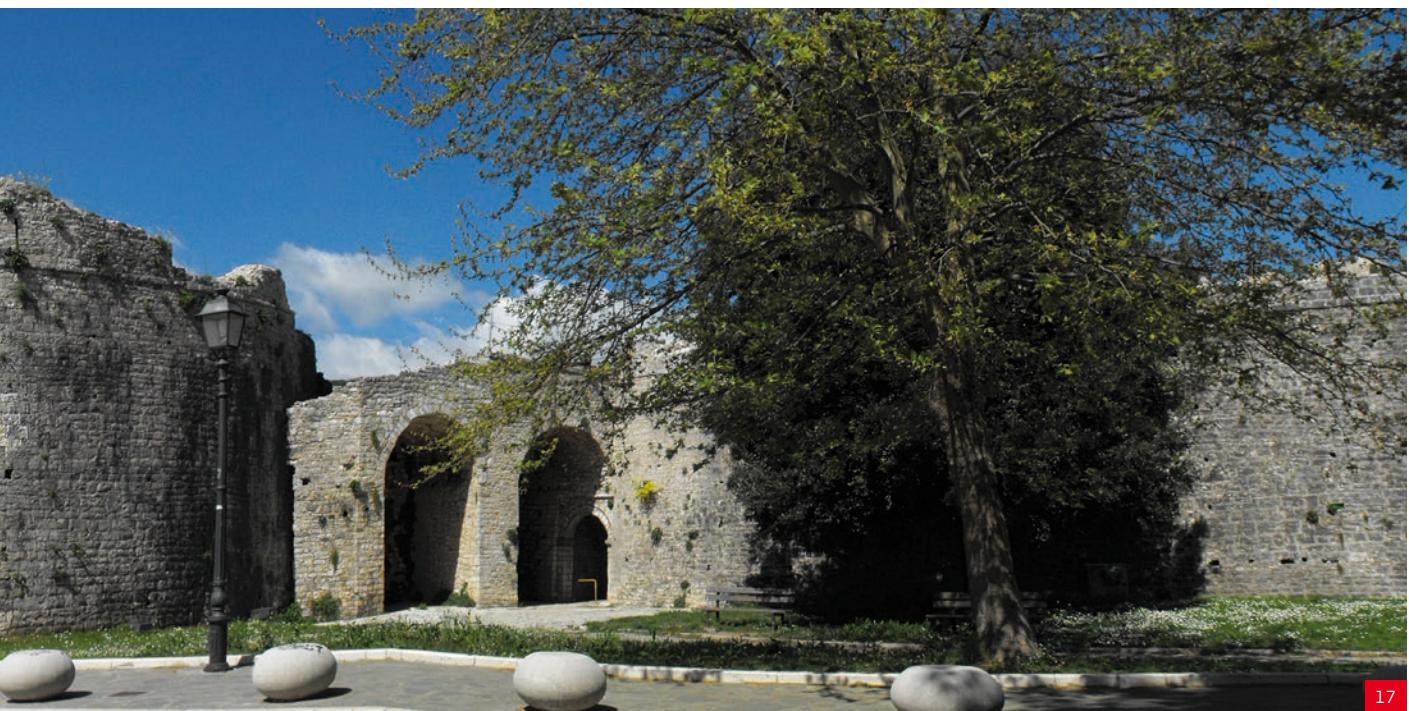
Το Ιτς Καλέ κατασκευάστηκε από τον Αλή πασά μετά την ολοκλήρωση του εξωτερικού τείχους και αποτελεί αυτοτελές φρούριο, με εμβαδόν 36,4 στρέμματα, έσχατο καταφύγιο των υπερασπιστών της πόλης σε περίπτωση εχθρικής επίθεσης. Ενισχύεται από τέσσερις διαφορετικού σχήματος προμαχώνες, από τους οποίους δύο βρίσκονται στη βόρεια πλευρά, ένας στη βορειοδυτική γωνία, ενώ ένας τέταρτος πολυγωνικός προμαχώνας κτίστηκε στη δυτική απόληξη της νότιας πλευράς και στο σημείο όπου το Ιτς Καλέ εφάπτεται με το νότιο σκέλος του περιμετρικού τείχους. Από αυτούς τους προμαχώνες σημαντικότερος είναι ο δυτικός, που αποτελείται από δύο επίπεδα με σειρά θολοσκέπαστων χώρων, οι οποίοι πιθανότατα χρησίμευαν στην αποθήκευση στρατιωτικού υλικού.

Σε περίοπτο σημείο του χώρου υψωνόταν το συγκρότημα του Σεραγιού του Αλή, για το οποίο περιηγητές μάς άφησαν πολλές περιγραφές και γκραβούρες. Κοντά σε αυτό επισκευάστηκε, επίσης από τον Αλή, το Φετιχιέ τζαμί καθώς και ένας αριθμός κτιρίων στρατωνισμού, αρκετά από τα οποία διατηρούνται ακόμη και σήμερα.

Το Κάστρο τη νεότερη εποχή

Τον 19ο αιώνα το Κάστρο εξακολουθούσε να αποτελεί τον πυρήνα της πόλης των Ιωαννίνων, αν και η πόλη είχε αρχίσει να αναπτύσσεται εκτός των τειχών αρκετούς αιώνες πριν. Μολονότι υπέστη αρκετές επισκευές και «ανακαινίσεις», προκειμένου να συμβαδίζει με τις εξελίξεις της οχυρωματικής και των πυροβόλων όπλων, εντούτοις είχε αρχίσει να χάνει την αίγλη του.

- 16 Άποψη των οθωμανικών τειχών (δυτική πλευρά).
- 17 Ο Προμαχώνας της «Σκάλας».
- 18 Η Κεντρική Πύλη του Κάστρου (εσωτερική πλευρά).

17

18

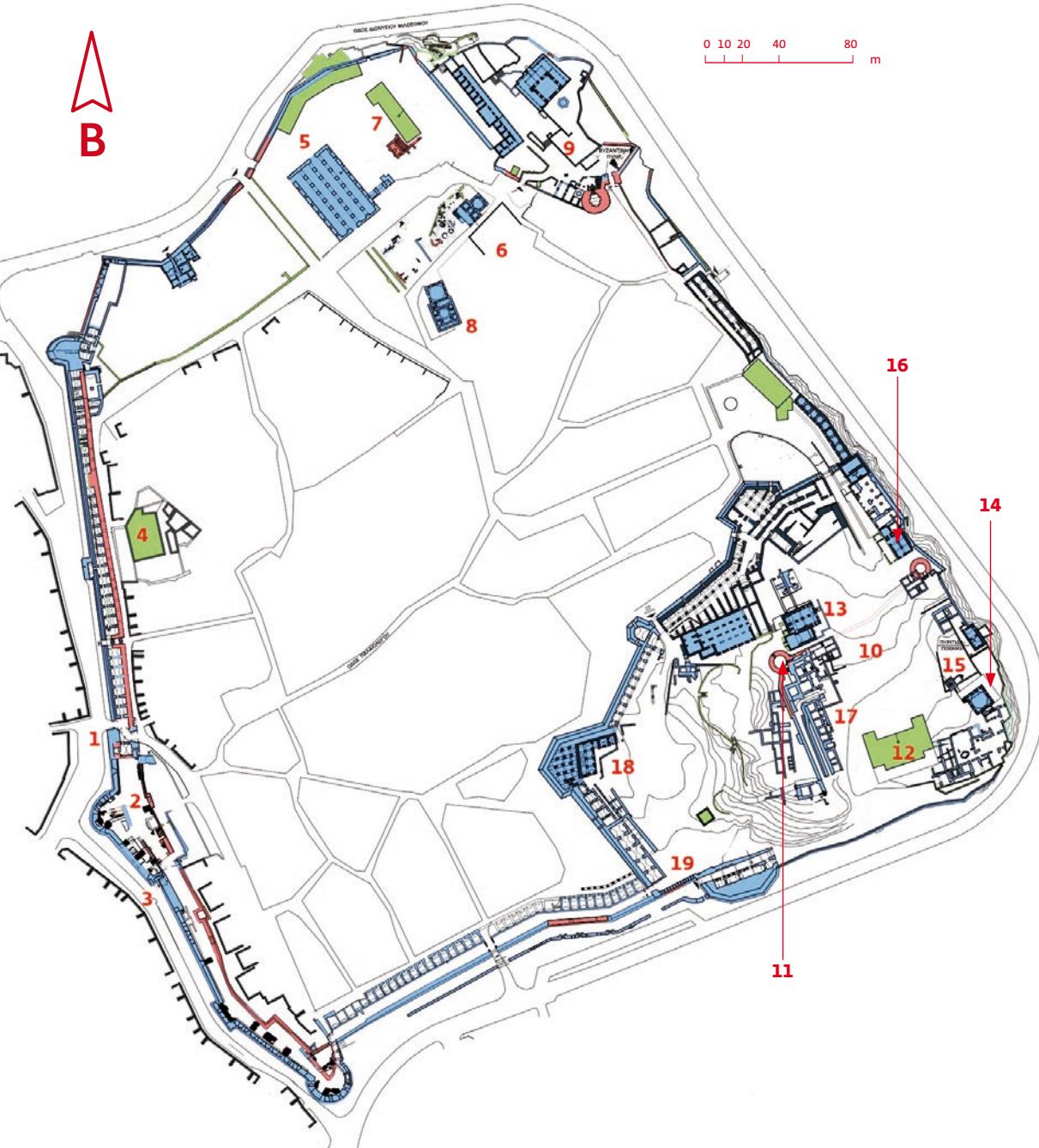
Το 1913 τα Ιωάννινα και το Κάστρο παραδίδονται στον ελληνικό στρατό, ο οποίος εγκαθίσταται σε διάφορα τμήματά του έως και το 1978, όταν το Ιτς Καλέ και διάφοροι χώροι του παραχωρούνται στο Υπουργείο Πολιτισμού. Από τότε αρχίζουν οι εργασίες στερέωσης, αποχωματώσεων καθώς και οι καθαιρέσεις νεωτερικών κατασκευών. Μεγαλύτερης έκτασης εργασίες έγιναν κατά τη διάρκεια των ετών 2006–2014, όταν στερεώθηκαν οι περιμετρικοί τοίχοι του και οι στοές, έγιναν μεγάλες αποχωματώσεις στον περίδρομο και πολλές ανασκαφικές έρευνες. Σήμερα το Κάστρο, και ιδιαίτερα το Ιτς Καλέ, αποτελεί έναν οργανωμένο αρχαιολογικό χώρο με μεγάλη επισκεψιμότητα.

ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

1.- Κεντρική Πύλη

Η κεντρική πύλη του Κάστρου ανοίγεται στο μέσον περίπου του δυτικού σκέλους της οχύρωσης (εικ. 18), κοντά στην οποία πιθανολογείται και η ύπαρξη της αντίστοιχης βυζαντινής. Η πύλη βρίσκεται στον άξονα της κεντρικής αρτηρίας της πόλης, ο οποίος, απ' ό,τι φαίνεται, παρέμεινε ο ίδιος από τη Βυζαντινή εποχή. Προστατεύόταν από τον δυτικό προμαχώνα, το βόρειο άκρο του οποίου υπερυψώθηκε πιθανότατα το 1314 (1896)²¹ και αποτέλεσε τον πύργο του ρολογιού (εικ. 20).

Εξωτερικά η πύλη φέρει μεγάλο διπλό τόξο που σχηματίζεται με καλολαξευμένους λίθους. Δεξιά και αριστερά του τόξου είναι εντοιχισμένα δύο λιθανάγλυφα με μορφές ζώων. Στο κέντρο του μετώπου του μεγάλου αψιδώματος που επιστέφει το τόξο, εντοιχισμένη επιγραφή²² με αραβικούς

BYZANTΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

Τοπογραφικό διάγραμμα Κάστρου Ιωαννίνων.

1	Κεντρική Πύλη	11	Πύργος του Βοημούνδου
2	«Πύργος» του Θωμά	12	Βυζαντινό Μουσείο
3	Πύλη οδού Εθνικής Αντιστάσεως	13	«Θησαυροφυλάκιο»
4	Συναγωγή	14	Φετιχιέ Τζαμί
5	Σουφαρί Σεράι	15	Τάφος του Αλή Πασά
6	Τουρκική Βιβλιοθήκη	16	Κτίριο των παλιών Οθωμανικών Μαγειρείων
7	Βυζαντινό Λουτρό	17	Ερείπια του Σεραγιού του Αλή Πασά
8	Χαμάμ	18	Μουσείο Αργυροτεχνίας
9	Βορειοανατολική Ακρόπολη	19	Νότια Πύλη
10	Νοτιοανατολική Ακρόπολη		

19

20

21

χαρακτήρες αναφέρει τη χρονολογία 1259 (1843) και το όνομα του Οσμάν Νουρή πασά, ο οποίος πιθανόν φρόντισε για την επισκευή της.

Σύμφωνα με μαρτυρίες, η κεντρική πύλη είχε αρχικά τη μορφή κινητής γέφυρας πάνω από την ένυδρη τάφρο. Αποτελείται από δύο περίπου τετράγωνους χώρους, παράλληλα τοποθετημένους, που διαμορφώνονται στο πάχος της οχύρωσης. Οι οπές δοκοθηκών, που διατηρούνται κοντά στη γένεση των θόλων, καθιστούν πολύ πιθανή την ύπαρξη ενός ξύλινου δαπέδου που έκανε την πύλη διώροφη.

Μπαίνοντας στο Κάστρο, ο επισκέπτης έχει στα αριστερά του την είσοδο της στοάς, που σήμερα λειτουργεί ως εκθεσιακός χώρος. Η μόνιμη φωτογραφική έκθεση με τίτλο «Ιωάννινα: από τη βυζαντινή καστροπολιτεία στην οθωμανική μεγαλούπολη», αναφέρεται στην ιστορία της πόλης και στα σημαντικότερα γεγονότα που τη σηματοδοτούν (εικ. 19). Σε μερικές από τις αίθουσες των στοών (εικ. 21) ο επισκέπτης μπορεί να παρατηρήσει τις φάσεις της αρχαίας και της βυζαντινής οχύρωσης.

- 19 Άποψη της φωτογραφικής έκθεσης στις στοές του Κάστρου.
- 20 Άποψη του προμαχώνα, που προστάτευε την Κεντρική Πύλη, και του Πύργου του Ρολογιού (προσθήκη 1843).
- 21 Τμήμα της παλιάς πόρτας του Κάστρου μετά τη συντήρησή της.

22

23

2.- «Πύργος» του Θωμά

Από τους πλέον γνωστούς και αναγνωρίσιμους πύργους του Κάστρου είναι ο «πύργος» του Θωμά, που βρίσκεται σε μικρή απόσταση δεξιά της σημερινής κεντρικής πύλης (εικ. 22). Ο «πύργος» προβάλλει εσωτερικά του τείχους, του οποίου και αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη. Στην όψη του διαμορφώνεται ένα μεγάλο τοξωτό άνοιγμα με πλίνθινο τόξο. Στα αριστερά του σώζονται τα κατάλοιπα πλίνθινης επιγραφής με το όνομα ΘΩΜΑC²³.

Η ανέγερσή του αποδίδεται στον Σέρβο ηγεμόνα της πόλης, Θωμά Πρελιούμποβιτς, δεσπότη (ηγεμόνα) των Ιωαννίνων κατά το χρονικό διάστημα 1367–1384. Ο Πρελιούμποβιτς προσπάθησε να ενισχύσει και να επιδιορθώσει το Κάστρο για να προστατεύσει την πόλη από τις επεκτατικές βλέψεις των Αλβανών που την εποχή εκείνη είχαν καταλάβει το μεγαλύτερο μέρος των εδαφών του Δεσποτάτου της Ηπείρου. Κατά την άποψή μας το κτίσμα δεν πρέπει να ήταν πύργος. Αποτελούσε μάλλον τμήμα της κεντρικής πύλης της βυζαντινής οχύρωσης της πόλης, για την οποία όμως δεν υπάρχουν αρκετά στοιχεία ώστε να τεκμηριωθεί η μορφή της.

3.- Πύλη της οδού Εθνικής Αντιστάσεως

Βρίσκεται στο νότιο άκρο του δυτικού προμαχώνα και σε σχετικά μικρή απόσταση από την κεντρική πύλη με την οποία παρουσιάζει ομοιότητες. Είναι και αυτή τοξωτή, με λιθανάγλυφα δεξιά και αριστερά του τόξου, και αψίδωμα που την επιστέφει. Αποτελείται από τρεις χώρους, που κι εδώ διαμορφώνονται στο πάχος του τείχους και διατάσσονται σε σχήμα Γ. Η πύλη ήταν και αυτή διώροφη. Διατηρούνται ίχνη ρυματοκατασκευής και δοκοθήκες που υποδηλώνουν την ύπαρξη ξύλινου δαπέδου. Η πρόσβαση στο επίπεδο αυτό από την πύλη γινόταν από τον περίδρομο μέσω μικρής κλίμακας.

4.- Συναγωγή

Βρίσκεται σε μικρή απόσταση από την κεντρική πύλη του κάστρου. Είναι γνωστή ως Καχάλ Καντός Γιασσάν ή Παλιό ή Μέσα Συναγών. Πρόκειται για κτίριο μεγάλων διαστάσεων, μια υπόστυλη αίθουσα, με το Εχάλ, δηλαδή τη μαρμάρινη εσοχή στον ανατολικό τοίχο, όπου φυλάσσονται τα ιερά βιβλία της Τορά. Στο Εχάλ, μια κεντημένη κουρτίνα, το Παρόχετ, καλύπτει την ιερά κιβωτό.

Η σημερινή μορφή της συναγωγής χρονολογείται στο 1829. Αναμφίβολα συναγωγή υπήρχε ήδη από τη Βυζαντινή εποχή, αφού η εβραϊκή κοινότητα των Ιωαννίνων²⁴ αναφέρεται και στο χρυσόβουλλο του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Β' Παλαιολόγου.

5.- Σουφαρί Σεράι

Σημαντικό κτίριο της Ύστερης Τουρκοκρατίας, το Σουφαρί (εικ. 23) στέγαζε, κατά μία άποψη, τη «σχολή» ιππικού του Αλή πασά. Πρόκειται για ένα επιβλητικό λιθόκτιστο κτίριο, με καμαροσκέπαστο ισόγειο.

24

- 22 Ο «Πύργος» του Θωμά.
- 23 Άποψη του Σουφαρί Σεράι.
- 24 Η Τουρκική Βιβλιοθήκη.

Σήμερα, μετά την αναστήλωσή του από το Υπουργείο Παιδείας, στεγάζει τα Γενικά Ιστορικά Αρχεία των Ιωαννίνων.

6.- Τουρκική Βιβλιοθήκη

Βρίσκεται στους πρόποδες της βορειοανατολικής ακρόπολης και πιθανότατα συνδεόταν με τη λειτουργία του μεντρεάς που είναι κτισμένος κοντά στο τζαμί του Ασλάν πασά. Αποτελείται από μία θολοσκεπή μεγάλη αίθουσα και δύο μικρότερες εκατέρωθεν (εικ. 24). Στην ίψη της φέρει κιονοστήρικο προστώο στο οποίο οδηγεί λίθινη κλίμακα. Η βιβλιοθήκη βρισκόταν σε κακή κατάσταση διατήρησης και ήταν από τα πρώτα κτίρια στο Κάστρο που αναστηλώθηκαν από την Αρχαιολογική Υπηρεσία.

7.- Βυζαντινό Λουτρό

Βρίσκεται στην αυλή του 9ου Δημοτικού Σχολείου και ήρθε στο φως κατά τις ανασκαφές της δεκαετίας του '80. Πρόκειται για σημαντικό κτίριο της Βυζαντινής περιόδου, από τα λιγοστά που έχουν διασωθεί στο Κάστρο των Ιωαννίνων. Είναι κτισμένο στα οικοδομικά λείψανα αρχαίου κτιρίου, από το οποίο έχει διασωθεί τμήμα των υποκαύστων.

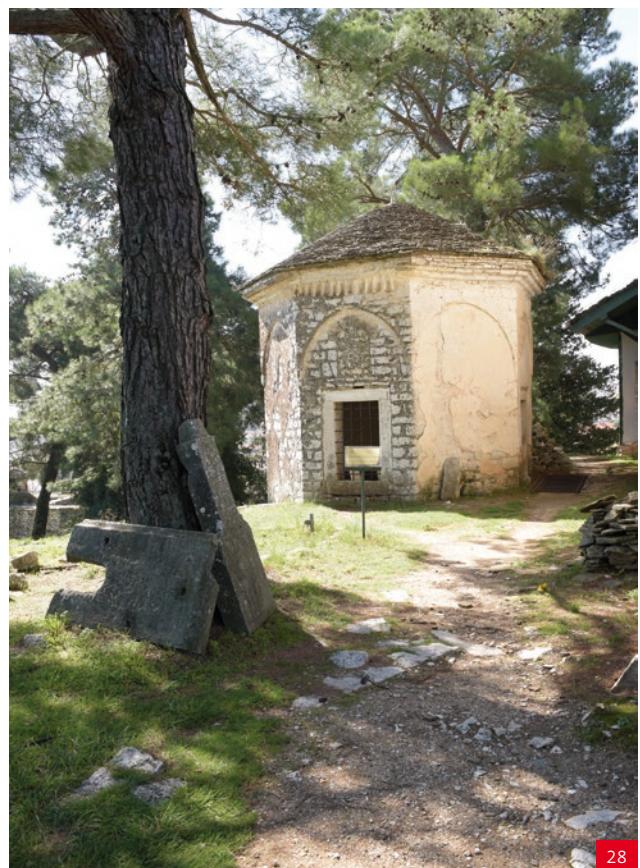
8.- Χαμάμ

Βρίσκεται σε μικρή απόσταση από το βυζαντινό λουτρό. Πρόκειται για εντυπωσιακό κτίριο που χρονολογείται

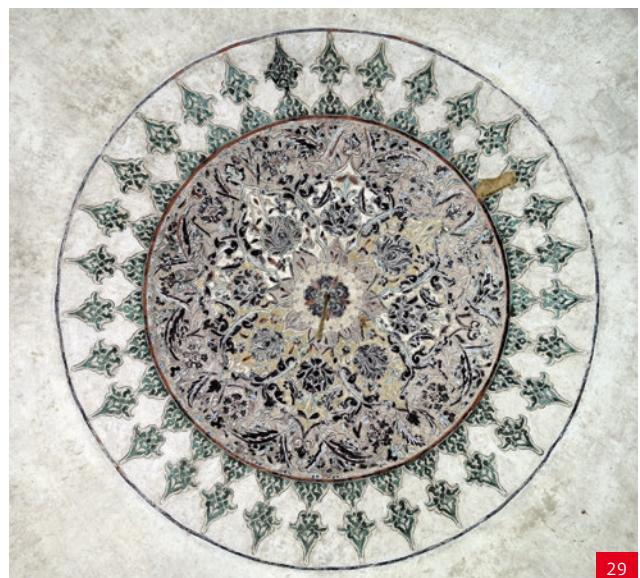

27

28

29

- 25 Το Τζαμί του Ασλάν Πασά.
- 26 Ο Μεντρεσές.
- 27 Άποψη του εσωτερικού του Τζαμιού του Ασλάν Πασά.
- 28 Ο Τουρμές του Ασλάν Πασά.
- 29 Ο διάκοσμος στον τρούλο του Τουρμπέ.
- 30 Λεπτομέρεια του διακόσμου.

30

31

**31 Το Ιτς Καλέ
(Νοτιοανατολική
Ακρόπολη).**

32 Το Βυζαντινό Μουσείο.

στις αρχές του 17ου αι. Ατυχώς δεν έχει αναστηλωθεί και αντιμετωπίζει πολλά στατικά προβλήματα που επικεντρώνονται κυρίως στους θόλους του. Αποτελείται από μια μεγάλη αίθουσα, έναν ενδιάμεσο καμαροσκεπή χώρο, την κυρίως αίθουσα του λουτρού, την καμαροσκέπαστη δεξαμενή και τα υπόκαυστα για το ζέσταμα του νερού.

9.- Βορειοανατολική Ακρόπολη

Χρονολογείται στη Μεσοβυζαντινή περίοδο και στο περιμετρικό τείχος της διασώζει μέρος της οχύρωσης της ίδιας εποχής. Ταυτίζεται με τον Επάνω Γουλά των μεσαιωνικών πηγών και πιστεύεται ότι εδώ υπήρχαν τα παλάτια των κατά καιρούς ηγεμόνων της πόλης. Σήμερα το μεγαλύτερο μέρος της καταλαμβάνει το συγκρότημα του τζαμιού του Ασλάν πασά (εικ. 15, 25) που κτίστηκε το 1618 και περίλαμβάνει τον μεγάλο μεντρεσέ.

Το τζαμί αποτελεί εξαιρετικό δείγμα αρχιτεκτονικής του 17ου αι. με ανάγλυφη και γραπτή διακόσμηση της ίδιας εποχής (εικ. 27), που εντοπίζεται κυρίως στον μεγάλο τρούλο. Φέρει στις τρεις πλευρές του μεγάλη στοά η οποία περιβάλλει μια μικρότερη, υπόστυλη, που ήταν η αρχική του.

Το τζαμί αποτελούσε ένα μεγάλο κιουλιέ, δηλαδή θρησκευτικό συγκρότημα, που εξυπηρετούσε τόσο τις θρησκευτικές όσο και τις πνευματικές ανάγκες των μουσουλμάνων κατοίκων της πόλης, καθώς στο μεντρεσέ λειτουργούσε ιερατικό σχολείο (εικ. 26). Σημαντική ήταν και η παράλληλη φιλανθρωπική δράση του συγκροτήματος.

Πολύ κοντά στο τζαμί υπάρχει ο τουρμπές (εικ. 28), δηλαδή ο τάφος του Ασλάν πασά, ένα οκτάπλευρο θολοσκεπές μνημείο, οι τοίχοι του οποίου εσωτερικά κοισμούνται με ποικίλο φυτικό διάκοσμο (εικ. 29, 30).

10.- Νοτιοανατολική Ακρόπολη (Ιτς Καλέ)

Το Ιτς Καλέ πήρε τη σημερινή του μορφή κατά την περίοδο του Αλή πασά (εικ. 11, 15, 31). Πρόκειται για εσωτερικό ισχυρό φρούριο που περιέβαλλε την κατοικία του πασά καθώς και αρκετά άλλα κτίρια, πολλά από τα οποία έχουν διασωθεί και στα οποία έχουν αποδοθεί ποικίλες χρήσεις. Η νοτιοδυτική ακρόπολη είχε οχυρωθεί ήδη από τη Μεσοβυζαντινή περίοδο σε μικρότερη έκταση, μέρος της οποίας είναι ο περίφημος πύργος του Βοημούνδου. Εδώ υπήρχαν οι ναοί των Ταξιαρχών και του Παντοκράτορα που αναφέρονται σε πηγές του 14ου αι.

Σήμερα το Ιτς Καλέ λειτουργεί ως αρχαιολογικός χώρος με μεγάλη επισκεψιμότητα και πλήθος δραστηριοτήτων λαμβάνουν χώρα σε πολλά από τα αναστηλωμένα κτίρια του.

11.- Πύργος του Βοημούνδου

Ο πύργος του Βοημούνδου (εικ. 5) υψώνεται στο κέντρο περίπου της νοτιοανατολικής ακρόπολης,

32

πολύ κοντά στη νεότερη εκκλησία των Αγίων Αναργύρων. Είναι κτισμένος με ισοϋψείς τετράγωνους ή ορθογώνιους καλολαξευμένους ασβεστόλιθους —που δεν αποκλείεται να προέρχονται από την προϋπάρχουσα ελληνιστική οχύρωση— και λιγοστούς πλίνθους δομημένους με ελάχιστο κονίαμα.

Ο πύργος σώζεται σε ύψος περίπου 13 μ. και το πάχος της τοιχοποιίας του είναι 2,10 μ., ενώ η εσωτερική του διάμετρος φτάνει τα 6,97 μ. Διαρθρώνεται σε δύο ορόφους. Ο ισόγειος χώρος σήμερα είναι κατά το μεγαλύτερο μέρος του επιχωμένος. Ο μεσαίος και μεγαλύτερος όροφος καλύπτεται με μεγάλο θόλο και είναι προσβάσιμος μέσω τοξωτής εισόδου που ανοίγεται νότια.

Πρόκειται όμως για μεταγενέστερο άνοιγμα, αφού μεγάλο μέρος του πύργου στην πλευρά αυτή έχει επισκευαστεί. Φωτίζεται από παράθυρα τοξωτά,

εσωτερικά, και ορθογώνια, εξωτερικά. Αρχικά έφερε περισσότερα παράθυρα, αρκετά από τα οποία τοιχίστηκαν σε μεταγενέστερη φάση. Τοξωτό άνοιγμα οδηγεί σε μικρό καμαροσκέπαστο χώρο, ο οποίος ένωνε τον πύργο με το κτίριο που προσκολλήθηκε σε αυτόν μεταγενέστερα και το οποίο αποτελούσε τμήμα του Σεραγιού του Αλή πασά.

Βορειοανατολικά υπήρχε επίσης ένας δεύτερος κυκλικός πύργος. Οι δύο πύργοι και τα λείψανα τείχους συγκροτούσαν μια τετράπλευρη σε σχήμα οχύρωση, η οποία ταυτίζεται με την ακρόπολη που διαμόρφωσε στο Κάστρο ο Νορμανδός Βοημούνδος που κατέλαβε την πόλη το 1082.

12.— Βυζαντινό Μουσείο

Πρόκειται για κτίριο της δεκαετίας του '50 (εικ. 11, 32), που φιλοξενεί ευρήματα, κειμήλια και εικόνες από

33 Το «Θησαυροφυλάκιο».

34 Το Φετιχιέ Τζαμί και ο
Τάφος του Αλή Πασά.

33

την Παλαιοχριστιανική περίοδο έως και τους νεότερους χρόνους (19ος αι.), τα οποία προέρχονται από πολλές θέσεις, ναούς και μοναστήρια της Ηπείρου. Κτίστηκε από τον ελληνικό στρατό στη θέση του Σεραγιού του Αλή πασά ως βασιλικό περίπτερο. Ανάμεσα στα σημαντικότερα εκθέματα συγκαταλέγονται οι δύο πήλινες ανάγλυφες εικόνες από τον βυζαντινό ναό του Αγίου Βασιλείου στην Άρτα, οι νομισματικοί «θησαυροί» μεσαιωνικών χρόνων που βρέθηκαν σε διάφορες θέσεις της Ηπείρου, τα μαρμάρινα κιονόκρανα από τον ερειπωμένο ναό στη Γλυκή Θεοπρωτίας, καθώς και αρκετές μεταβυζαντινές εικόνες.

13.- «Θησαυροφυλάκιο»

Αποτελεί τμήμα του Βυζαντινού Μουσείου. Ονομάζεται «θησαυροφυλάκιο», όνομα που διατηρήθηκε από την προφορική παράδοση. Πρόκειται για κτίριο της Ύστερης Τουρκοκρατίας (εικ. 33), μέρος ενός μεγαλύτερου, πιθανότατα τμήμα του Σεραγιού του Αλή πασά. Σήμερα, μετά την αναστήλωσή του, στεγάζει συλλογή έργων αργυροχοΐας, τέχνης που γνώρισε ιδιαίτερη ανάπτυξη στην πόλη και την ευρύτερη περιοχή της.

14.- Φετιχιέ Τζαμί

Το Φετιχιέ τζαμί υπήρξε μέρος του συγκροτήματος του Σεραγιού του Αλή πασά (εικ. 11, 34). Σύμφωνα με την παράδοση κτίστηκε στη θέση βυζαντινού ναού. Μετά την ολοκλήρωση των αναστηλωτικών εργασιών και τη συντήρηση των τοιχογραφιών του θόλου, λειτουργεί ως ένας ακόμη εκθεσιακός χώρος. Η έκθεση περιορίζεται στο χώρο της μικρής στοάς δεξιά και αριστερά της εισόδου και έχει ως θέμα της τα Ιωάννινα κατά την Ύστερη Οθωμανική περίοδο. Εκτίθενται επίσης γκραβούρες, κείμενα και πληροφοριακό υλικό σχετικά με τον διαβόητο Αλή πασά, τις ημέρες και τα έργα του στην Ήπειρο.

15.- Τάφος του Αλή πασά

Βρίσκεται κοντά στην είσοδο του Φετιχιέ τζαμιού και καλύπτεται από έντυπωσιακό κιγκλίδωμα που αντιγράφει το αρχικό (εικ. 34). Κάτω από αυτό διακρίνονται δύο τάφοι, στον έναν εκ των οποίων ενταφιάστηκε το ακέφαλο σώμα του Αλή πασά μετά τη δολοφονία του στο Νησί.

16.- Κτίριο των παλιών Οθωμανικών Μαγειρείων

Το κτίριο των παλιών οθωμανικών μαγειρείων έχει αξιοποιηθεί από το Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων του Υπουργείου Πολιτισμού ως αναψυκτήριο του αρχαιολογικού χώρου. Αποτελεί δημοφιλή προορισμό κατοίκων και επισκεπτών τις ηλιόλουστες ημέρες και τα ήσυχα ρομαντικά βράδια.

17.- Ερείπια του Σεραγιού του Αλή πασά

Κοντά στο «Θησαυροφυλάκιο» η ανασκαφική έρευνα

34

35

36

37

έχει φέρει στο φως τα ερείπια του Σεραγιού του Αλή πασά (εικ. 11, 35). Από αυτά, λιγοστά στοιχεία μπορούμε να αντλήσουμε για το παλάτι του διαβόλου τηγεμόνα, το οποίο οι περιηγητές στα βιβλία τους περιγράφουν με θαυμασμό (εικ. 37). Στη δυτική του πλευρά, το Σεράι είχε ενσωματώσει και τον πύργο του Βοημούνδου, ενώ στη θέση της νότιας πτέρυγας κτίστηκε στα μέσα του 20ού αι. το Βυζαντινό Μουσείο.

18.- Μουσείο Αργυροτεχνίας

Το Μουσείο εγκαινιάστηκε τον Σεπτέμβριο του 2016 (εικ. 38). Στεγάζεται στον δυτικό προμαχώνα του Ιτς Καλέ, που αναστηλώθηκε και διαμορφώθηκε κατάλληλα. Στις εντυπωσιακές υπόστυλες αίθουσες του προμαχώνα εκτυλίσσεται η ιστορία της αργυροχοΐας στην Ήπειρο, τοπικής τέχνης με βαθιές ρίζες που φτάνουν έως και τη Βυζαντινή εποχή. Σπουδαίοι μάστορες του ασημιού έχουν αφήσει δείγματα της δουλειάς τους σε αριστουργήματα, πολλά από τα οποία φυλάσσονται στα σκευοφυλάκια μονών και ναών της Ηπείρου αλλά και μεγάλων μοναστικών κέντρων, όπως το Άγιο Όρος, η μονή του Σινά κ.ά. Το Μουσείο δημιουργήθηκε από το Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, το οποίο και το διαχειρίζεται.

19.- Νότια Πύλη

Η νότια πύλη οδηγούσε στο Ιτς Καλέ και αποτελεί μέρος της διαμόρφωσης της νοτιοανατολικής ακρόπολης (εικ. 36). Βρίσκεται στο σημείο όπου ο προμαχώνας εφάπτεται του νότιου σκέλους του περιμετρικού τείχους. Την πύλη συνθέτουν ένας μακρόστενος λιθόστρωτος διάδρομος, μήκους 45 μ.

38

- 35 Τα ερείπια του Σεραγιού του Αλή Πασά.
- 36 Η Νότια Πύλη.
- 37 Το Σεράι του Αλή Πασά και ο τάφος του. Χαλυβογραφία των W. Leitch και H. Adlard, 1843.
- 38 Το Μουσείο Αργυροτεχνίας.

με έντονη υψηλεμετρική διαφορά. Στη νότια πλευρά του διαδρόμου και στο πάχος του προμαχώνα ανοίγονται πέντε δωμάτια, για την παραμονή της φρουράς. Μικρά τοξωτά ανοίγματα αποτελούν τις εισόδους των δωματίων, τα οποία φέρουν επίσης τοξωτά παράθυρα και τυφεκιοθυρίδες σε πυκνή διάταξη.

Η πύλη εξωτερικά είναι τοξωτή και επιστέφεται από μεγάλο αψίδωμα. Παλαιότερα έφερε εντοιχισμένη λίθινη επιγραφή με τη χρονολογία 1815. -

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Για το Κάστρο των Ιωαννίνων, βλ. Βρανούσης 1968, Τσουρής 1983, σ. 133 κ.ε. και Παπαδοπούλου (επιμ.) 2009. Επίσης Παπαδοπούλου 2015, σ. 403 κ.ε.
- 2 Το 1973, για πρώτη φορά, η Ιουλία Βοκοτοπούλου (Βοκοτοπούλου 1973, σ. 95) έκανε λόγο για πιθανή ύπαρξη αρχαίας εγκατάστασης στο Κάστρο με αφορμή την ανεύρεση μιας ρωμαϊκής μαρμάρινης κεφαλής του θεού Διονύσου, στις όχθες της λίμνης. Μερικά χρόνια αργότερα, στις επιχώσεις του Κάστρου εντοπίζεται τυχαία μια μαρμάρινη επιτύμβια στήλη με παράσταση δύο μορφών. Εντοπίστηκαν επίσης μεταξύ του Σουφάρι και του 9ου Δημοτικού Σχολείου, κατά την ανασκαφική έρευνα των καταλοίπων του βυζαντινού λουτρού στην αυλή του, τα οικοδομικά λείψανα ενός αρχαίου οικοδομήματος μνημειακής κατασκευής. Βλ. επίσης Γκράτζιου 1983, σ. 245 κ.ε., Ανδρέου 1986, σ. 100, Γραβάνη 1994, σ. 35–55, Πλιάκου 2007, σ. 143 κ.ε. και Παπαδοπούλου 2009, σ. 39 κ.ε.
- 3 Αν η άποψή μας αυτή είναι σωστή, τότε εδώ θα πρέπει να γεννήθηκε το 373 π.Χ. η περίφημη Μυρτάλη, γνωστή αργότερα ως Ολυμπιάδα, μητέρα του Μ. Αλεξάνδρου. Στην Πασσαρώνα, σύμφωνα με ιστορικές πηγές, κατέφυγε ο στρατηγός Θεμιστοκλής καταδικασμένος σε θάνατο από τους Αθηναίους συμπατριώτες του και εδώ δίδαξε ο Ευριπίδης την τραγωδία του Ανδρομάχη, που αποτελούσε ουσιαστικά ύμνο στην περίφημη γενιά των Μολοσσών. Στην Πασσαρώνα ο βασιλιάς Πύρος σχεδίασε την εκστρατεία του

στην Κάτω Ιταλία, αποδεχόμενος την πρόσκληση των ελληνικών πόλεων εναντίον της Ρώμης.

- 4 Οι ανασκαφικές έρευνες έγιναν υπό την επιβλεψη της γράφουσας, κατά τη διάρκεια των ετών 2006–2009, όταν στο Κάστρο των Ιωαννίνων έγιναν σημαντικές αναστηλωτικές εργασίες με χρηματοδότηση από ευρωπαϊκά προγράμματα. Οι εργασίες αυτές είχαν εξαιρετικά αποτελέσματα, αφού μεταξύ άλλων έφεραν στο φως μεγάλα τμήματα των βυζαντινών τειχών καθώς και τμήματα της αρχαίας οχύρωσης, απρόσμενο εύρημα για την αρχαιολογική κοινότητα.
- 5 Οι απαρχές της πόλης των Ιωαννίνων είχαν απασχολήσει αρκετούς παλαιότερους ερευνητές. Ήδη από τις αρχές του 19ου αιώνα χρονογράφοι, λόγιοι και ιστορικοί, με τις διαθέσιμες τότε πηγές και παραδόσεις, προσπάθησαν να προσδιορίσουν το χρόνο ίδρυσης της πόλης, τον οποίο με αρκετές ανακρίβειες τοποθετούσαν χρονικά στη Μέση Βυζαντινή περίοδο. Από τους σημαντικότερους, ο Π.Αραβαντινός, στο σύγγραμμά του Χρονογραφία της Ηπείρου, αναφέρει ότι τα Ιωάννινα, και συγκεκριμένα η μικρή χερσόνησος, όπου το σημερινό Κάστρο, κατοικήθηκε από τους κατοίκους της αρχαίας πόλης που βρίσκεται στο λόφο της Καστρίτσας. Ο ίδιος αναφέρει ότι η αρχαία πόλη, την οποία δεν κατονομάζει, καταστράφηκε το 552 από τους Γότθους και οι κάτοικοί της, στην προσπάθειά τους να προφυλαχτούν, ίδρυσαν μια νέα πόλη στη

- Θέση του σημερινού Κάστρου, όπου προϋπήρχε ένα μοναστήρι, τιμώνετο στη μνήμη του Αγίου Ιωάννη Προδρόμου, βλ. Αραβαντινός 1856, σ. 212 κ.ε.
- 6 Στα μέσα του 20ού αιώνα ο αείμνηστος καθηγητής Σ. Δάκαρης, στη μελέτη του «Ιωάννινα, η νεώτερη Εύροια», συνέδεσε την ίδρυση της πόλης με τον αυτοκράτορα Ιουστινιανό και το μεγάλο οικοδομικό του έργο, βλ. Δάκαρης 1952, σ. 537 κ.ε. Η θεωρία του Δάκαρη, μολονότι αντικρούστηκε από αρκετούς μελετητές, βρήκε ωστόσο και πολλούς υποστηρικτές μεταξύ των οποίων και τον Δέκατο Ιωαννιτών, ο οποίος υιοθέτησε την άποψή του και εικονίζει στο σήμα της πόλης, μεταξύ των άλλων, τον αυτοκράτορα Ιουστινιανό.
- 7 Αντίθετες απόψεις έχουν εκφραστεί κατά καιρούς από διάφορους ερευνητές, βλ. Τριανταφυλλόπουλος 1990, σ. 313, Κορδώσης 2003, σ. 58 κ.ε. και Παπαδοπούλου 2013, σ. 131 κ.ε.
- 8 Τα τείχη και οι πύργοι της οχύρωσης ήταν κτισμένοι κυρίως με μεγάλους ασβεστολιθικούς δόμους, υλικό που έδωσε ίσως μεγαλύτερη ευχέρεια στους μηχανικούς του Βοηθούνδου, ώστε να ολοκληρώσουν το έργο σε διάστημα λίγων μόλις μηνών, όσο διήρκεσε, σύμφωνα με την Άννα Κομνηνή, η πολιορκία της πόλης των Ιωαννίνων.
- 9 Κατά την άποψή μας ο Μιχαήλ στις αρχές του 13ου αιώνα επισκέυασε ριζικά το Κάστρο των Ιωαννίνων και ενδεχομένως ανοικοδόμησε κάποια τμήματα της μεσοβυζαντινής οχύρωσης της πόλης.
- 10 Η τειχοδομία του αποτελείται από αργόλιθους σε ακανόνιστη διάταξη και μικρά θραύσματα κεραμιδιών, εμβόλιμα στους κατακόρυφους ή οριζόντιους αρμούς, τα οποία σε κάποια σημεία παρουσιάζουν πύκνωση.
- 11 Ενώ ένι Μέγας ο Οζερός το γύρωθεν του κάστρου./Με το γεφύριν εμπαίνουσιν οι εκείσε κατοικώντες.
- 12 Μεγάλο τμήμα της τάφρου εξακολούθησε να υπάρχει κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας έως και τις αρχές του 20ού αιώνα, όταν σταδιακά επιχώθηκε και στη θέση της διαμορφώθηκαν οι οδοί Κ. Καραμανή και Εθνικής Αντιστάσεως.
- 13 Η ίδια ελευθερία και ανενοχλησία ίσχυε και για τους Εβραίους κατοίκους της πόλης, οι οποίοι επίσης αναφέρονται στα δύο

χρυσόβουλλα. Οι Εβραίοι αριθμούσαν αρκετούς κατοίκους, ώστε να υπολογίζονται ως σημαντική οικονομική δύναμη, λόγος για τον οποίο άλλωστε συμπεριελήφθησαν στα δύο χρυσόβουλλα.

- 14 Παπαδοπούλου 2009, σ. 207-215.
- 15 Τα μοναστήρια που έκτισαν ο Θωμάς και η Αγγελίνα και, κυρίως, τα αφιερώματά τους τεκμηριώνουν με τον καλύτερο τρόπο το πολιτιστικό επίπεδο της πόλης, τα διάφορα καλλιτεχνικά ρεύματα που κυριαρχούσαν καθώς και τη γενικότερη κινητικότητα και τις πνευματικές ανησυχίες των κατοίκων της πόλης των Ιωαννίνων.
- 16 Παπασταύρου 2013.
- 17 Γενικότερα για την οιθωμανική οχύρωση του κάστρου, βλ. Παπαδοπούλου 2015, σ. 406 κ.ε.
- 18 Βλ. Παπαδοπούλου 2009: στο εσώφυλλο εμφανίζεται τοπογραφικό διάγραμμα του Κάστρου των Ιωαννίνων με όλες τις φάσεις του.
- 19 Παπαδοπούλου 2015, σ. 413, εικ.5.
- 20 Στο ίδιο, σ. 419, εικ.11.
- 21 Οι δύο χρονολογίες αναφέρονται η πρώτη στο Ισλαμικό και η δεύτερη στο Γρηγοριανό Ημερολόγιο.
- 22 Για τις επιγραφές στο Κάστρο, βλ. Σούλης 1933, σ. 92 κ.ε. και Στεριάδη 2009, σ. 111 κ.ε.
- 23 Κατά μία άλλη άποψη η επιγραφή στον πύργο αναφέρεται στον Θωμά Κομνηνό Δούκα, ηγεμόνα του Δεσποτάτου της Ηπείρου, κατά το χρονικό διάστημα 1296(;)–1318, ο οποίος, προκειμένου να αντιμετωπίσει κάποια πολιορκία της Άρτας, αναγάστηκε να εγκαταλείψει προσωρινά την πόλη (φημολογείται μεταξύ των ετών 1303–1305) και να καταφύγει στα Ιωάννινα. Πιθανότατα τότε έγιναν και ορισμένα έργα στο Κάστρο. Αν η άποψη αυτή είναι σωστή, τότε στο δεξιό τμήμα του τόξου θα αναγραφόταν το όνομα της μητέρας του Άννας, η οποία είχε την κηδεμονία του Θωμά.
- 24 Για τη συναγωγή και την εβραϊκή κοινότητα των Ιωαννίνων, βλ. Μπαττίνου 2009, σ. 141 κ.ε.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αραβαντινός 1856: Αραβαντινός Π., Χρονογραφία της Ηπείρου, Αθήναι 1856, τόμ. Β, σ. 212 κ.ε.
- Ανδρέου 1986: Ανδρέου Ι., ΑΔ 41 (1986), Χρονικά, σ. 100.
- Βρανούσης 1968: Βρανούσης Λ., Ιστορικά και Τοπογραφικά του Μεσαιωνικού Κάστρου των Ιωαννίνων, Εκδόσεις Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών, 1968.
- Βοκοτοπούλου 1973: Βοκοτοπούλου Ι., Οδηγός Αρχαιολογικού Μουσείου Ιωαννίνων, Αθήνα 1973.
- Γραβάνη 1994: Γραβάνη Κ., «Ανάγλυφο αγγείο από τα Γιάννινα», ΦΗΓΟΣ. Τιμητικός τόμος για τον καθ. Σ. Δάκαρη, Ιωάννινα 1994, σ. 535–550.
- Γκράτζιου 1983: Γκράτζιου Ο., ΑΔ 38 (1983), Β2, σ. 245–249.
- Δάκαρης 1952: Δάκαρης Σ., «Ιωάννινα, η νεώτερη Εύροια», Ηπειρωτική Εστία 1 (1952), σ. 537–554.
- Κορδώσης 2003: Κορδώσης Μ., Τα Βυζαντινά Γίαννενα, Αθήνα 2003.
- Μπαττίνου 2009: Μπαττίνου Ζ., «Η εβραϊκή κοινότητα των Ιωαννίνων», στο Β.Ν. Παπαδοπούλου (επιμ.), Το Κάστρο των Ιωαννίνων, 2009, σ. 141 κ.ε.
- Παπαδοπούλου 2009: Παπαδοπούλου Β., «Κάστρο Ιωαννίνων. Η ιστορία των οχυρώσεων και του οικισμού», στο Β.Ν. Παπαδοπούλου (επιμ.), Το Κάστρο των Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2009.
- Παπαδοπούλου (επιμ.) 2009: Παπαδοπούλου Β.Ν. (επιμ.), Το Κάστρο των Ιωαννίνων, 2009.

Παπαδοπούλου 2013: Παπαδοπούλου Β., «Παλαιοχριστιανική Ήπειρος. Η μαρτυρία της γλυπτικής», αδημ. διδ. διατριβή, Ιωάννινα 2013.

Παπαδοπούλου 2015: Παπαδοπούλου Β., «Το Κάστρο των Ιωαννίνων και οι απαρχές της πόλης», Πρακτικά Α' Πανηπειρωτικού Συνεδρίου «Ιστορία-Λογοσύνη, Η Ήπειρος και τα Ιωάννινα από το 1430 έως το 1913», Ιωάννινα 2015, σ. 405–450.

Παπασταύρου 2013: Παπασταύρου Α., Αλή πασάς. Από λήσταρχος ηγεμόνας, Ιωάννινα 2013.

Πλιάκου 2007: Πλιάκου Γ., «Το λεκανοπέδιο των Ιωαννίνων και η ευρύτερη περιοχή της Μολοσσίας στην Κεντρική Ήπειρο. Αρχαιολογικά κατάλοιπα, οικιστική οργάνωση και οικονομία», αδημ. διδ. διατριβή, Θεσσαλονίκη 2007.

Σούλης 1933: Σούλης Χ., «Τουρκικά επιγραφά Ιωαννίνων», Ηπειρωτικά Χρονικά 8 (1933), σ. 92–96.

Στεριάδη 2009: Στεριάδη Τ., «Οι επιγραφές του Κάστρου», στο Β.Ν. Παπαδοπούλου (επιμ.), Το Κάστρο των Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2009.

Τριανταφυλλόπουλος 1990: Τριανταφυλλόπουλος Δ., «Ένα πρόβλημα ιστορικής τοπογραφίας της μεσαιωνικής Ήπειρου, Ιωάννινα-Εύροια-Νέα Εύροια», Σύμμεικτα 9 (1990), σ. 309–328.

Τσουρής 1983: Τσουρής Κ., «Η βυζαντινή οχύρωση των Ιωαννίνων», Ηπειρωτικά Χρονικά 25 (1983), σ. 133–157.